

СВЕТИ СТЕФАН ТРОНОШКИ

Анстракт: Циљ овог рада је да прикаже до сада познате податке и истраживања о животу и делу архимандрита трonoшког Стефана Јовановића. Такође, у раду смо представили и резултате новијих истраживања до којих смо дошли а који се тичу пре свега његове канонизације, као и његовог порекла, али и епископа који га је рукоположио и проналаска његових свeтих моштију.

Кључне речи: Свети Стефан Троношки, Троноша, канонизација, порекло, аустријско-турски рат.

Увод

У научним круговима о значају игумана трonoшког архимандрита Стефана Јовановића писало се још од 19. века.¹ Захваљујући серији “Вук Карацић”,

¹ Пре свих Вук Карацић у “Даници” за 1829. годину поводом двадесетогодишњице смрти архимандрита Стефана: Вук Стеф. Карацић, *Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834* (Београд: Просвета, Нолит, 1987).

Први који је пронашао писма Стефана Јовановића у манастиру Троноши и објавио их у Гласнику Српског ученог друштва 1866. године био је Стојан Новаковић: Стојан Новаковић, “Прилог српској историји око г. 1790”, *Гласник српског ученог друштва XX* (1866);

Нека од ових писама објављена су у преводу у Веснику Српске цркве за 1898. годину и представљају основу текста Вука М. Вујадиновића о Стефану Јовановићу поводом стогодишњице од његове смрти: Вук М. Вујадиновић, “Стеван Јовановић архимандрит манастира Троноше”, *Весник српске цркве VII и VIII* (1898);

Могло би се рећи да поменути радови представљају извор за даља истраживања о овој значајној личности наше историје, јер се сви каснији научноистраживачки радови користе овим текстовима. Драгољуб М. Павловић 1910. године објавио је књигу “Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788–1791) по архивској и другој грађи”, у којој такође проналазимо обиље биографских података о Стефану Јовановићу као и нека његова писма која до тада нису објављена: Драгољуб М. Павловић, *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788–1791) по архивској и другој грађи* (Београд: СКА, 1910);

Вероватно прву конкретнију биографију Стевана Јовановића, архимандрита манастира Троноше, објавио је 1931. године Драгослав Страњаковић: Драгослав Страњаковић, “Стеван Јовановић архимандрит манастира Троноше”, *Братство XXV* (1931); Нове податке о архимандриту трonoшком Стевану Јовановићу објавио је Душан Пантелић 1932. године: Душан Пантелић, “Нови подаци о архимандриту трonoшком Стевану Јовановићу”, *Годишњица Николе Чупића XLI* (1932);

архимандрит Стефан Јовановић, као учитељ Вука Караџића, постаје познатији широј јавности. Прва епизода серије, под насловом “Родни Јадар”, емитована је 8. новембра 1987. године на двестоту годишњицу рођења Вука Караџића, у којој је у значајној мери приказан лик овог трonoшког архимандрита.²

Након текстова које смо побројали, као и филмског приказивања лика Стефана Јовановића, 2017. године догодила се једна значајна ствар која нас наводи на поновно преиспитивање познатих чињеница о њему. Наиме, на редовном мајском заседању Сабора Српске Православне Цркве 2017. године, сабору српских светитеља прибројан је и Свети Стефан Трonoшки. Кроз овај рад присетићемо се његог живота и значаја на основу познатих чињеница и покушати да прикажемо нове податке до којих се дошло, као што су његово порекло, питање рукоположења, као и откривање његових светих моштију и сама канонизација.

1. ЖИВОТ СВ. СТЕФАНА ТРОНОШКОГ ОД РОЂЕЊА ДО АУСТРИЈСКО-ТУРСКОГ РАТА (1788–1791)

1.1. Детињство и порекло

У селу Текеришу, славном попришту из Првог рата, памти се да је ту рођен велики светитељ и народни трудбеник, игуман трonoшки, Стефан Јовановић. Мештани овог села показују место где је била његова родна кућа. Када је тачно рођен овај светли изданак овога краја са сигурношћу се не може рећи. Милан Ђ. Милићевић наводи да је то могло бити око 1759. године [Милићевић • 1888: 211–213]. Вук Караџић у својим записима о игуману Стефану наводи да, када су га Турци отровали у зиму 1799. године, није имао ни 40 година, тако да је ова година рођења врло поуздана [Караџић • 1969: 158]. Световно име архи-

Значајних података проналазимо и у Поменику шабачко-ваљевске епархије, објављеном 1940. године, као и у “Гласу Цркве” за исту годину: Атанасије М. Поповић, ур., *Поменик шабачко-ваљевске епархије из разних извора, том I* (Београд: 1940); Владимир Ђ. Брадарић, “Манастир Трonoша”, *Глас Цркве XI* бр. 1 и 2 (1940);

Последњи научноистраживачки рад о Стефану Јовановићу објавила је 1980. године др Олга Срдановић-Бараћ: Олга Срдановић-Бараћ, “Трonoшки архимандрит Стеван Јовановић (1759–1799) родољубље и историјска улога у време Кочине Крајине”, *Теолошки погледи XIII*, бр. 4 (1980).

² Сценарио за серију Милован Витезовић писао је више од пет година, а снимање је трајало пуне четири године. Серија је добила награду Гран-при Европе на предлог књижевника Умберта Ека на фестивалу у Риму. Ова серија и даље се сматра најбољом ТВ серијом на нашим просторима.

<<https://priviprvinaskali.com/clanci/slikom/snimci/serija-vuk-karadzic-16-epizoda.html>>

Серију “Вук Караџић” Unesko је уврстио у ризницу културног добра Европе и света.

<<https://www.politika.rs/sr/clanak/431344/TV-revija/Rodio-sam-se-da-bih-snimio-Vuka-Karadzica>>

У разговору са редитељем серије Ђорђем Кадијевићем сазнајемо да је лик архимандрита Стефана Јовановића (којег у серији тумачи Добрица Јовановић, а глас је позајмио Гојко Шантић) “градио са изузетним пијететом, сматрајући да је он најзаслужнији за све оно што је Вук касније постигао”.

мандрита Стефана, пре монашења, до сада у историјским истраживањима није расветљено, тако да нам оно остаје непознато.

У научним радовима који су писани до наших дана, а у које смо имали увида, није било података о пореклу Преподобног Стефана Троношког. Међутим, у истраживањима спроведеним за монографију о Оровичкој парохии наилазимо на податке да су се Јовановићи из Оровице, којима је крсна слава била Јовањдан, преселили у Текериш. Досељеничка фамилија Јовановићи у Оровици, у Соколској нахији, помиње се нешто после Велике сеобе (1690), припада родовском братству Тадића, којима је постојбина село Смријечно код Пиве. Из ове фамилије помиње се свештеник Максим Јовановић, који је 1693. године обновио цркву у Оровици. За њега се каже да је школу изучио у манастиру Пиви, а да је по досељењу у Оровицу био један од ученијих људи Соколске нахије, који је обучавао и будуће свештенике, а бавио се и иконописом. Вероватно је по њему назван заселак Максићи, одакле се одселила ова породица предака Стефана Троношког. На тим просторима помиње се и свештеник Сава Јовановић (вероватно Максимов син), који је 1726. године рукоположен у манастиру Троноши. Његови потомци су се средином 18. века доселили у село Текериш, на граници са Помијачом. Ова истраживања не спомињу да ли је речени свештеник Сава можда отац или стриц или чак деда Стефана Јовановића, али наглашавају да је Стефан рођен у породици са јаком свештеничком традицијом. Заселак у којем је рођен Стефан мештани Текериша и данас зову Оровчани или Оровичани.

Детињство проводи у родном Текеришу, а са десетак година дошао је ради описмењавања у манастир Троношу, где је постао искушеник и где се замонашио [Вујадиновић • 2019: 39–49]. Како је могло изгледати образовање у Србији под Турцима у 18. веку добро нам је познато. Описи које наводи Вук Карацић о свом образовању могу се применити и на овај период школовања његовог учитеља. Пошто би се обавила сва послушања, завршили сви манастирски послови, на крају дана, након богослужења ђаци би се сакупили у некој од манастирских соба и ту би им неко од монаха показивао да читају и пишу [Вујадиновић • 2019: 608]. Вредне описе начина образовања оног времена даје нам и прота Матија Ненадовић, који бележи:

“У оно време у Србији нигде ни гласа ни трага од школа није било, но сваки ђак који је желео што научити морао је попу или у манастир ићи. Премда су сиромаси ђаци морали и код једног и код другог радити, и попине и игуманове коње седлати и раседлавати, опет је то свако радо сносио који је желео што научити и попа бити јербо у Србији није било другог господства кроме бити кнез, поп или калуђер...” [Ненадовић • 1969: 60–61].

Стефан се замонашио врло млад и такође врло млад постао игуман манастира Троноше још за време аустријско-турског рата 1788–1791. [Поповић • 1940: 101]. По неким пак наводима долази се до закључка да је Стефан постао игуман тек пошто се након рата вратио у Троношу и пошто су Турци испред

манастирског храма након богослужења посекали игумана Мојсија 1792. године. Дакле, Мојсије је био игуман од 1773 до 1792. године [Брадарић • 1940: 14], док је Стефан, због својих заслуга у рату и улоге коју је имао у народу, тек по завршетку рата задобио чин архимандрита и место игумана трonoшке обитељи [Живојиновић • 1987: 47–52]. У *Поменнику епархије шабачко-ваљевске* се такође наводи да је Трonoшки родослов³ написан 1791. године, за време управе игумана Мојсија, као и да се не зна где је Мојсијев гроб [Поповић • 1940: 100]. Негде се наводи да је Мојсије замењивао Стефана на игуманском месту, док је овај, ојађен српском пропашћу, ишао од врата до врата по Аустроугарској тражећи помоћ и заштиту за Србе. Турци су 1792. године, уместо амнестије, исекли игумана Мојсија, који је у Трonoши замењивао Стефана [Павловић • 1998: 34–37]. Страњакoвић наводи да је Стефан веома млад достигао до чина архимандрита, још око 1787. године [Страњакoвић • 1931: 79]. Дакле, није сасвим јасно и поуздано одређена година у којој Стефан постаје игуман Трonoше.

1.2. Монашење и архимандритски чин

У истраживањима и научним радовима који су нам до сада познати о архимандриту Стефану Јовановићу нигде није посвећена посебна пажња питању ко га је замонашио, који владика га је рукоположио, као ни да ли је негде пронађена грамата (“синђелија”) [Петровић • 1901: 20]⁴ о његовом рукоположењу, као и о одликовању архимандритским чином. Стога се тим питањем овде морамо позабавити на посредан начин, изводећи закључак из тога којој епархији је припадао манастир Трonoша. Након аустријско-турског рата 1737–1739. године простори западне Србије поново су под турском управом. До тада су на тим просторима постојале две епархије: Ваљевска епархија Београдско-карловачке митрополије и Ужичко-зворничка митрополија, успостављена након Пожаревачког мира на просторима који су остали под османском управом. Након Београдског мира 1739. године на просторима испод Саве и Дунава требало је успоставити нормалан црквени поредак, што је довело до спајања Ужичке и Ваљевске епархије у једну, чији је први епископ био Пајсије (каснији

³ Упоређујући рукопис Трonoшког родослова и нека писма Стефана Јовановића, Новаковић долази до закључка да их је писала иста рука, односно да су то дела истог аутора. Може бити да је јеромонах Јосиф, за кога знамо да је писац Трonoшког родослова, био нека врста писара, односно више саветодавца, који је писао молбе за значајније народне послове и својим саветима упућивао народне првака. Или је пак, Трonoшки родослов служио не само као извор историјског знања оног времена, него и као нека врста предлошка или буквара односно да су се писци угледали на ортографију родослова у својим писмима. Новаковић не даје до краја јасан одговор на ово, мада је склонији да верује да је јеромонах Јосиф писац и Родослова а и писама: Стојан Новаковић, “Прилог српској историји око г. 1790”, *Гласник српског ученог друштва XX* (1866): 24–26.

⁴ “Након рукоположења, митрополит би свештенику уручио синђелију којом му је одређивао парохију, што је потврђивао својим печатом и потписом. Новопостављени свештеник за њу би митрополиту плаћао 100 гроша.”

пећки патријарх), након њега Теодосије и Митрофан, који су, претпоставља се, у том периоду администрирали Зворничком епархијом или бар неким њеним деловима. Након што је Пећка патријаршија укинута 1766. године, и њене територије дошле под управу Васељенске патријаршије, Ужичко-ваљевском митрополијом је управљао још увек Митрофан, све до своје смрти 1767. године. Након Митрофанове смрти Васељенска патријаршија је поставила митрополита Јоакима, који је на катедри Ужичко-ваљевске митрополије остао наредних 25 година [Радосављевић • 2000: 26–43]. За време аустријско-турског рата, “Кочине крајине”, остао је на подручју под османском управом и за време рата се држао прилично пасивно. На деловима Ужичко-ваљевске митрополије, која је била под аустријском управом, деловао је владика бачки Јован Јовановић, са којим је Стефан био у пријатељском односу, али он није вршио рукоположења на тим просторима, већ је то радио митрополит београдски Дионисије Поповић [Радосављевић • 2000: 50].

Под управом Васељенске патријаршије долази до обнављања Зворничке митрополије као самосталне, која има свог редовног архијереја [Филиповић • 1964: 106–107] који је постављен 1767. године, када и ужичко-ваљевски, а звао се Григорије и био је пореклом Грк из Атине [Радосављевић • 2000: 124]. Међутим, није нам довољно познато до данас из свих истраживања шта се у административно-црквеном погледу дешавало са просторима о којима је реч у овом тексту, односно о простору Јадра и Рађевине са Крупњем и Лозницом и свакако, сходно томе, и самим манастиром Троношом. По турској административној подели ови простори на десној обали Дрине припадали су Зворничком санџаку Босанског пашалука, али су свакако културно и етнички, по питању саобраћаја и трговине, контаката у сваком смислу, били више везани за остатак западне Србије Београдског пашалука, што видимо и у догађајима о којима је овде реч у Кочиной крајини [Радосављевић • 2000: 124]. На катедри зворничких митрополита митрополита Григорија наследио је митрополит Герасим, који се први пут помиње 1777. године, а који је на тој катедри остао најмање до 1804. године. М. Филиповић у својим истраживањима је изричит у ставу да се манастир Троноша са својом околином Јадром и Рађевином налазио у Епархији зворничкој све до 1833. године, када су Јадар и Рађевина ушли у састав Кнежевине Србије [Филиповић • 1964: 107–121; Павловић • 1998: 39].⁵ Потврду ових ставова можемо да изведемо и из података у Попису Шабачке епископије из 1836. године, где налазимо да је свештеника Ћиру Пантића из Јаребица рукоположио 1796. године у манастиру Троноши епископ зворнички Герасим, док је свештеника из Читлука исти епископ рукоположио у Зворнику 1798. године [Радосављевић • 2000: 125]. Дакле, из свега наведеног можемо са приличном сигурношћу тврдити да је и архимандрита троношког Стефана Јовановића рукоположио епископ зворнички Герасим. По нама познатим подацима у архи-

⁵ Љ. Стојановић објавио је запис о обнови манастира Раче у саставу Ужичке епархије, који су 1795. године обновили монаси манастира Троноше из Зворничке епархије.

ву Епархије зворничко-тузланске (као наследнице Митрополије зворничке) буран период историје нису преживела никаква документа везана за архимандрита Стефана која би нам детаљније могла објаснити ову проблематику. Што се тиче саме управе манастиром и избора игумана занимљиви су записи које је оставио Вук Караџић, који каже: “Кад у намастиру умре архимандрит или игуман, кнезови и кметови избирају другога” [Караџић • 1969: 64]. Дакле, могуће је да је до игуманског места и архимандритског звања Стефан дошао вољом народа, који га је препознао као изузетно угледну личност онога краја, што би касније потврдио и сам епископ Герасим.

1.3. “Кочина крајина“

Стојан Новаковић је боравио у манастиру Троноши у време игумана Кирила [Поповић • 1940: 104],⁶ који му је том приликом дао нека писма из времена аустријско-турског рата, која је касније Новаковић предао Народној библиотеци на чување [Новаковић • 1866: 22]. Долазимо до закључка, из нама до сада доступне литературе и радова писаних о Светом Стефану Троношком, да је ово Новаковићево откриће од огромног значаја. Не само што се из ових писама расветлила велика улога у народним пословима архимандрита троношког Стефана, већ ова писма, која је Новаковић пронашао и објавио, представљају полазну и основну тачку свих каснијих истраживача живота и рада Стефана Троношког. Овај Новаковићев текст објављен у Гласнику СУД 1866. године, јесте свакако прворазредни извор за свако историографско и хагиографско дело о Стефану Троношком.

Најзначајнија улога преподобног Стефана Троношког јесте у време аустријско-турског рата (1788–1791). Пред почетак рата већ се пронео глас по Србији о томе, млађи нараштаји су са надом очекивали наговештаване догађаје у нади коначног ослобођења од турског зулума. Старије генерације, које су се још сећале аустријске управе из претходних ратова, биле су подозриве. Аустрија се већ дуго припремала за рат са Турском и од склапања споразума са Русијом 1782. године, па и раније од 1777. године, почела извиђање турских области, односно простора данашње Србије [Гавриловић • 1994: 356]. Епископ бачки Јован Јовановић [Срдановић-Бараћ • 1982: 167–168]⁷ упутио је молбу цару

⁶ У поменику Епархије шабачко-ваљевске се о њему наводи само то да је био Београђанин и да је манастиром управљао само 1866. године.

⁷ Када је услед надирања турске силе дошло до повлачења српског живља преко Саве и Дунава, владика Јован је покушавао да на бечком двору издејствује бољи положај за Србе који су се налазили у избегличким логорима у очајним условима. Осећао је, као и игуман Стефан, одговорност према том народу који је на оружје против Турака кренуо на њихове позиве и на њихове речи пуне наде у коначно избављење. Није му допуштено да дође до цара и чак му је био забрањен и прелазак у Србију све док ситуација није постала повољнија по Хабзбурге до јесени 1788. године, када Лаудон осваја Београд, а владика Јована поново шаљу у Србију да враћа пољуљано поверење народа у аустријску војску. Фебруара 1789. године нови цар Леополд наређује повлачење аустријске војске из Србије, поново одлази у Беч, али опет му није дозво-

Јосифу Другом да пређе у Србију и организује народ за предстојећи рат, владика је имао велику наду у коначно избављење Срба од Турака. На Мишару 28. марта 1788. године је издао проглас Србима, Хрватима, Бугарима и Румунима које позива у рат против Турске, са аустријским царем Јосифом Другим, који ће са Русијом повести рат за коначно ослобођење хришћана. Фебруара 1788. године штампан је и позив (називан “Царски патент”) на активно учешће у рату на аустријској страни као и избегавање сваког непријатељства према аустријској царској војсци. Прогласом су учесницима обећане повластице које су се најпре односиле на Србе у Београдском пашалуку [Срдановић-Бараћ • 1982: 167]. Аустријанци су већ уочи Ваведења 1787. године, уз учешће Срба, извели један неуспели напад на Београд. Да би што лакше овладали ситуацијом у Србији, Аустријанци су од српских избеглица на својој територији формирали добровољачке одреде – фрајкоре, које су слале у Србију. На челу тих одреда био је активни аустријски мајор Михаило Михаљевић. У фрајкорима од истакнутијих личности најважнији је свакако капетан Коча Анђелковић, по којем се читаве ове војне операције у Србији овог рата називају Кочина крајина. Значајни су још и Радич Петровић, као и кнез Алекса Ненадовић у западној Србији, који је ослободио читав ваљевски крај од Турака. Од самог почетка рата највећи терет борбе на просторима Србије понели су фрајкори, односно српски одреди. Аустријска војска је уз ову помоћ фрајкора заузела Шабац 16. априла. Како је које место ослобађано, народ је полагао заклетву цару и хабзбуршком двору [Вујадиновић • 1898: 611]. Турци покрећу велику офанзиву и у току лета прелазе и у Банат. Капетан Коча је ухваћен и набијен на колац у Текији септембра 1788. године. Али убрзо у јесен долази до склапања примирја које је трајало до лета 1789. године [Ћоровић • 2005: 585–586].

Стефан је као личност од угледа онога краја и онога времена био упознат са припремама за рат и у нади коначног избављења Србије од турског зулума оглашавао о рату по народу. Истински се надао да је дошао дан ослобођења и кретао народ “крстом и речју” да свесрдно помаже аустријску војску. Турци, који су чули за рат, од народа по Колубари и Тамнави покупе оружје и сместе га у Ваљево [Вујадиновић • 1898: 610].

Због страха од турских одмазди као и пасивног држања Аустрије одреди су почели да се осипају и дошло је до великих сеоба на просторе Аустрије. Епископ бачки Јован Јовановић по други пут прелази у Србију како би вршио агитацију међу народом. Крајем марта 1789. године владика је обишао 105 села у Шабачкој и неколико села у Ваљевској нахији. Свуда где се налазио, након извршеног богослужења, проповедао је и позивао народ да остане уз аустријску војску [Гавриловић • 1994: 384]. Када се вратио из ове агитације и мисије у народу, епископ Јовановић је читаву једну недељу боравио у Шапцу, где су му

љено да дође до цара. Године 1790, заједно са игуманом Стефаном, присутан је на Темишварском сабору, од чијих учесника моли да се заузму за судбину ојађеног, унесређеног и изневереног народа.

се молбом обратили изасланици народа Јадра. Међутим, међу ових шест потписника нема имена архимандрита Стефана Јовановића [Пантелић • 1932: 172–173]. Због неповољних догађаја по Аустрију, као што су опасност од пруског напада, Француска револуција, као и унутрашња политичка нестабилност, Аустрија је кренула у жестоку офанзиву, коју је предводио прослављени фелдмаршал Лаудон. Ова офанзива је предузета како би Аустрија побољшала своју преговарачку позицију у склапању мира са Турском. Осман паша 8. октобра 1789. године предаје кључеве Београда фелдмаршалу Лаудону [Гавриловић • 1994: 385], а он даље наставља продоре и осваја Крушевац, чисти цркву Лазарицу, која је била претворена у коњушницу, и долазе до манастира Студенице, из које се повлаче већ почетком 1790. године [Ћоровић • 2005: 391]. За време ових аустријских поновљених акција и ратних успеха у северозападној Србији генерал-мајор Чернел са два батаљона се налазио у Ваљеву. По Лаудоновом допуштењу пуковник Давидовић долази у помоћ Чернелу у пределе око Сокола, где су се Турци почели окупљати и угрожавати Шабачку нахију. У то време епископ Јовановић по трећи пут је прешао у Србију, где се у Мачви са кнезовима и свештенством бавио организацијом коморе. Из манастира Радовашнице 22. октобра епископ Јовановић шаље позив околним кнезовима и духовницима да се прикључе аустријској војсци, која се налазила код Крупња, и да им помогну у снабдевању храном. Из Текериша, преко Недељица, 25. октобра 1789. године епископ Јовановић је стигао у манастир Трношу, где се сусрео са архимандритом Стефаном Јовановићем. Није познато да ли је ово њихов први сусрет или су се сусретали и раније [Пантелић • 1932: 177–183].

У јесен 1789. године Јосиф Други улази у преговоре за мир са Турцима а након његове смрти (9. фебруара 1790) рад на миру наставља и његов наследник Леополд Други. У септембру 1790. године долази до примирја са Турском, које се завршило потписивањем коначног мира у Свиштову 4. августа 1791. године [Ћоровић • 2005: 586–587].

Аустрија је са Пруском склопила у Рајхенбаху (27. јула 1790) конвенцију којом се обавезала да Турској врати освојене територије и да се повуче из даљег руско-турског рата. Примирје између Аустрије и Турске склопљено је 19. септембра 1790. године. Леополд је 9. октобра 1790. године крунисан за немачког цара, а 15. новембра за мађарског краља. Угушио је устанак у Белгији, чиме је спречио њен савез са Француском и тако се положај на Западу доста поправио. Свиштовски мир потписан је и свечано објављен 4. августа 1791. године. По гл. 4, Аустрија је Турској вратила све освојене територије, укључујући и Србију [Пантелић • 1927: 16–36].

Укратко смо описали ток рата. У даљњем тексту видећемо активно учешће трonoшког архимандрита Стефана Јовановића као једног од првих људи, било да је у периодима рата учествовао у издржавању аустријске војске, прикупљању хране за њу, у агитацији за масовније учешће народа у рату, било у директним војним акцијама као што су ослобађање села испод Соко града или опседање Шапца и дојава о кретању турских снага. Значајна је његова акција у

периодима примирја између Турске и Аустрије, када је била очегледна пропаст српског народа, којом је покушавао да дипломатским путем изрази што бољи положај за Србе.

У Троноши се 22. јануара 1790. године, на позив архимандрита Стефана, окупљају виђенији свештеници и кнезови,⁸ који шаљу писмене молбе митрополиту Мојсију Путнику да је он достави Дворском ратном већу, и другу молбу команданту оперативне војске грофу Валису за Главну команду. Ове молбе сам Стефан је предао митрополиту Мојсију Путнику у Сремским Карловцима и након тога се вратио у Троношу [Страњакловић • 1931: 81]. Обе молбе биле су исте садржине [Страњакловић • 1931: 80], где траже заштиту у име целог становништва Јадарског, Рађевинског, Шабачког и Ваљевског округа; описују помоћ која је дата аустријској војсци у храни, стоци, колима, као и да су се латили оружја и свесрдно стали уз аустријску војску. Даље се наводи:

“како је тужан и очајан данашњи наш положај може расудити и увидети и сама Ваша Екселенција, када нас оставља без сваке помоћи једна хришћанска сила увређеном и осветољубивом тиранину и непријатељу нашем, то нам не остаје ништа друго, но да пропаднемо заједно са целим народом ових крајева, поред губитка наше имовине и разрушених светих цркава и манастира наших”.

Упозоравају и на то да су Соко и Зворник турска утврђења у непосредној близини, а да се српска одбрана састоји од само 1.500 људи [Вујадиновић • 1898: 612–613; Павловић • 1910: 103]. Митрополиту је молбу у Карловцима лично предао архимандрит Стефан, коју је митрополит спровео 11. фебруара, молећи и он лично да се Србима помогне [Павловић • 1910: 103].

Генерал Чернел је војску повукао, јер су Аустријанци били решени да бране само Београд, Шабац, Смедерево и Оршаву, а Крупањ, Лозницу и Лешницу оставе наоружаним сељацима и фрајкорима [Павловић • 1910: 104]. Већ у јануару и фебруару Турци надире на незаштићени Јадар и Рађевину и Стефан, заједно са мноштвом народа, остави Троношу и оде за аустријском војском у Шабац. Пошто одговора од Валиса (командант аустријске војске у Србији) није било, Стефан, са народним старешинама и свештенством, преко карловачког митрополита Мојсија Путника, цару упућује молбу на коју 3. марта стигне одговор у којем обећавају помоћ. Овај одговор митрополит шаље Стефану, заједно са својим писмом од 9. марта 1790. године, у којем говори да је писмо послао преко царско-краљевског војничког савета

“но како се десило да је наша препорука послата у оно време кад се Њ. Ц. Величанство налазило у тешкој смртној болести и тиме довео цео двор и царство у прелазну тугу и збуњеност тако, да оно што смо молили, ускоро се уредити није могло”.

⁸ Молбу су потписали: Стефан Јовановић, Григорије игуман у Чокешини, Герасим, игуман у Петковци, прота Ђорђе Берић, поп Матија Кнежевић, оборкнезови Милија Дамњановић, Драгутин Петровић и Лазо Галонић.

Даље, митрополит говори Стефану како му шаље своју препоруку и превод царског одговора и упућује га да сазове народ и виђеније људе да им то прочита, а ако је двор обећао помоћ, он ће то засигурно и испунити, али да им се помогне у храни и стоци и превозу.

“А мој савет нека вам је по оној пословици ‘Ко хоће да жње нека најпре посеје’. То и народ ако хоће да се избави испод тиранства мухамеданског и да добије помоћ у његовој очигледној беди, дужан је својевољно и од све снаге чинити све оно што његовој срећи може служити” [Вујадиновић • 1898: 614–615].

Пошто су ова упутства митрополитова закаснела, јер су Турци већ заузели поједине области, а игуман Стефан са аустријском војском и избеглицама марта месеца 1790. године напушта свој манастир и долази у Шабац па у Аустрију [Новаковић • 1866: 86–87], која већ напушта заузете положаје и повлачи се због бојазни од могућег сукоба са Пруском [Пантелић • 1927: 43].

Вести о повлачењу српских избеглица стигле су и до епископа Јовановића, који им априла 1790. године шаље писмо подршке и позива да остану верни цару. Као одговор на ово писмо, крајем априла или почетком маја добија писмо из Србије које су, у име народа Шабачке и Зворничке нахије и земље Србије, потписали игумани Чокешине Георгије, Герасим Петковице, Василије Радовашнице, Макарије Каоне, Мелентије намесник Троноше као и четири протојереја, један свештеник, четири оборкнеза и три кнеза. У писму се говори да је сав народ у епископа Јовановића гледао као Израил у Мојсија и да су му увек били верни и да се никада због њих није постидео, али да их је исто тако он одвео на сред мора и ту их оставио, а да су жене и деца пали у турско робље “ми уздишемо и плачемо горко на Вас, што сте то с нама урадили. Од све три ове нахије неће остати ни семена од српског народа”. Потписници, разочарани у владику Јовановића, даље му поручују да су замолили трonoшког игумана да пред цара изнесе њихове жалбе [Пантелић • 1930: 186].

2. ЕМИГРАЦИЈА И ДИПЛОМАТИЈА

2.1. Дипломатија

Стефан крајем априла из Шапца прелази у Митровицу са намером да иде у Будим (5/17 маја 1790. године добија исправе). По исправама, он је тада сматран емигрантом из Турске, али пошто је дошло до примирја 15. јула 1790. године, не зна се да ли је Стефан уопште ишао у Будим [Вујадиновић • 1898: 615]. Душан Пантелић покушава да одговори на ову нејасноћу питајући се да ли се Стефан тада састао са будимским епископом Стеваном Стратимировићем и тај њихов евентуални сусрет доводи у везу са Стефановим каснијим одласком са народним молбама на Темишварски сабор [Пантелић • 1931: 100].

Јуна месеца митрополит карловачки се налазио у Бечу и одатле јавља Стефану да му је одређена пензија и за место пребивања одређен манастир Гргетег. Пошто је дознао о припремању Сабора у Темишвару, добивши испра-

ве у Шапцу упутио се тамо како би Сабору представио народна страдања, муке и заслуге у рату и замолио Сабор да се заузме за тај народ. У исправама добијеним у Шапцу 8. августа 1790. године ради путовања од аустријског официра, а из којих се види да је он још пре 6 месеци напустио Србију и прешао у Аустрију, описан је као онај који је давао значајне информације, нарочито при опсади Београда, и да у народу ужива велико поштовање.

“Он је године 1789 у јесен, када су краљевске трупе освајале и заузима-ле Београд, Лозницу, Љешницу, Липницу и Соко учинио врло много помоћи и примером и речју помогао да не само тамошњи народ даде сву запрегу и потребе за трупе, но се већим делом сам дигао против Турака.” [Вујадиновић • 1898: 616].

Даље се наводи како у Темишвар путује да би својим невољама нашао лека, а које су наступиле пошто се аустријска војска повукла, народ пао у немилост Турака, а он, оставивши манастир пун сваког блага, потуца се у немаштини у тој својој невољи.

На Темишварском сабору архимандрит Стефан појављује се са актом и молбом коју су потписали виђени народни прваци и свештеници, и то 66 лица из Рађевине, Јадра и Мачве, 30 из Шабачке и 23 лица из Јагодинске нахије. Ова народна молба, писана из разних места у Србији 24. августа 1790. године, а вероватно је писана у Троноши, јер је копију тог писма у манастиру Троноши пронашао Стојан Новаковић [Страњаковић • 1931: 81–82]. Представка почиње овако:

“Нама бедним Србијанцима и Бошњацима браћи нашој испод турског јарма за последњих неколико година толико је давано наде да ћемо се ослободити, да смо с великом радошћу и великом жељом очекивали наше избављење, које је нам наглашавано и пре војне преко разних царских официра, који су нам слани. Исто тако и појединим фелдмаршалским писмима, која су слана у наше пределе тражећи помоћи од нас. Исто тако, пошто смо у свему били уверени и од епископа бачког г. Јов. Јовановића његовим писмом које нам је послато 27. марта 1788. и од личног пуномоћника од царске стране ми смо и без сумње и без страха одмах збацили јарам турске управе и најусрдније присајединили се царској војсци и војевасмо протих Турака с много пожртвовања, с неизмерним напорима ево већ четири године. А све то већ је и вама давно познато. Данас пак на нашу савршену погибију и вечну несрећу видимо да је сав наш труд и сва наша мука узалудна [Павловић • 1998: 173].⁹ Видимо, да је најмилостивији цар услед неких унутрашњих раздора и несугласица у царству принуђен оставити нашу земљу, која је толиком крвљу и

⁹ Велики страх се јавио у народу, који је вероватно и узроковао писање ове молбе, јер су поново били сведоци великих турских одмазди. Наиме, Турци су на превару погубили 200 Срба које су позвали на преговоре. То се догодило у манастиру Манасији негде у августу те године.

трошком ослобођена од Турака и опет је њима вратити и закључити мир на погибију свију нас” [Вујадиновић • 1898: 727–728].

Надаље се уздају у помоћ царску у оружју макар оно било достављено и тајним путем, како би се народ сам одбранио док цар не реши унутрашње проблеме, пошто су се цару заклели на верност и на његов позив устали против Турака. Ако се и то не може учинити да се војевање продужи бар два месеца и Турци задрже на граници докле народ не прикупи летину. Такође се моли да се избегличке породице приме и да се са њима добро опходи због заслуга које је народ учинио царском величанству, а од представника сабора се моли да се за то заузме или ће они бити принуђени да помоћ траже од неке друге силе. Зна се да је Стефан стигао у Темишвар и да је молбу сабору предао али да она ипак није стигла до цара [Вујадиновић • 1898: 728–729]. Наиме, он је лично ишао у Темишвар и молбу предао епископу Јовановићу који је дао да се она преведе на немачки и предао је комесару Шмидфелду. Он је, међутим, није изнео пред сабор, већ је одмах упутио у Беч, износећи у пропратном акту своје мишљење да за Србе треба обезбедити амнестију.“ [Пантелић • 1927: 47–48]. Стефану је у Темишвару потврђен пасош за повратак у Београд (21. августа / 2. септембра) и од тада за неко време нема података где се налазио [Страњакковић • 1931: 82]. Када се вратио у Београд, послао је и другу молбу, која такође није стигла до цара [Вујадиновић • 1898: 728–729]. По документима из Мађарског државног архива, у које је Пантелић имао увида, архимандриту Стефану издата је дозвола за путовање по приватном послу 13. октобра 1790. године у Сремској Митровици, у продужетку које је прописана маршрута за путовање у Осек датирана 24. јануара 1791. године у Митровици, па се долази до закључка да за писања друге молбе није био у Темишвару, а да је на пут за Беч кренуо 25. јануара [Пантелић • 1932: 102–103].

2.2. У Бечу

Неуморан у молбама за народ који му је поверен, и као духовна паства али и као одани војници, који су на његову реч кренули против вековног угњетавача, осећајући одговорност, након неуспелих покушаја са молбама Темишварском сабору, игуман свете трonoшке обитељи обрео се у Бечу 14. фебруара 1791. године да лично поднесе молбу цару. Молбу су потписали и игумани Чокешине и Петковице, протопоп Ђорђе Берић, свештеници Матија Кнежевић из Беле Цркве код Крупња (који се јављао као народни предводник и у време Првог и Другог српског устанка) [Протић • 1928: 58–60] и Драгутин Поповић, као и оборкнезови Милија Дамњановић и Лаза Галонић. Потписници цара обавештавају да су му претходно писали преко грофа Валиса 22. јануара 1790. године, преко царског комесара 24. августа исте године, преко митрополита Мојсија Путника, као и преко новоизабраног митрополита карловачког Стратимировића, о страдањима и муци народној, али да никакве помоћи до сада није било. Закључују:

“За то бацамо се милости Вашег Величанства и вашег престола и молимо из дубине ојађена срца наша да при закључку мира с Портом кад већ готово освојене области нису могле припасти благој управи Аустрије Вашим посредовањем олакшате судбу оног народа... те да би се од савршене пропасти могло спасти” [Вујадиновић • 1898: 729].¹⁰

Уз ово писмо Стефан је послао и пропратно лично писмо, из којег читамо заслуге манастира Троноше за аустријску војску, да је ова света обитељ била изложена озбиљном трошку јер је пуна 4 месеца издржавала 1.000 војника, док је сада њему одређена помоћ од 200 форинти, која је недовољна за његово издржавање, те с тога моли да му се повећа издржавање. Од Илирске дворске канцеларије замолио је за помоћ и позајмицу у износу од 400–500 форинти сребра јер се значајно истрошио на путу до Беча као и за време које је провео у самом Бечу.

После 10. априла отишао је за Београд а одатле за Србију или у Срем. Тражену помоћ није добио. Митрополит београдски Дионисије Поповић га 17. јуна 1791. године извештава да је цар тражену помоћ одобрио, као и да је потребно да дође у Земун како би новац примио [Вујадиновић • 1898: 731–732]. На предлог грофа Балаша [Пантелић • 1932: 105], председника Илирске дворске канцеларије, о Стефановом сиромаштву, царском одлуком од 18. маја 1791. године одобрен му је поклон у износу од 200 форинти [Пантелић • 1932: 104]. Резултати његовог дипломатског рада и тромесечног боравка у Бечу били су скромни, а то је да се Аустрија залаже за амнестију Србима који остају у Србији али се ипак више саветује њихов прелазак у Војничку Границу, за који посао је одређен Стефан и за то му повећана пензија [Пантелић • 1932: 101]. За време боравка у Бечу позвао га је гроф Балаша (каснији председник Илирске дворске канцеларије) да се посаветују око тога који и колики број Срба би се могао иселити у Аустрију. Руководство емиграцијом поверено је команданту Београда фелдмаршалу Валису [Пантелић • 1927: 53].

Пантелић наводи да се за време свога боравка у Бечу архимандрит Стефан три пута молбама обраћао цару. Први пут народном молбом за народне интересе и избављење. Друга молба је била личне природе и ради личне егзистенције, подстакнута примером проте Миловића, којем су, на његову молбу, повећали пензију. Свети Стефан је такође молио двор да му обезбеди додатна средства, поред пензије која му је одређена на 200 форинти годишње, а која му није довољна за живот. На тај начин одређена средства за издржавање доводе га у ситуацију да живи у околностима недостојним његовом чину. Ова молба је тек касније, по Стефановом одласку из Беча, позитивно решена, али под условом да се он ангажује око српске емиграције у Аустрију. Пред полазак из Беча Стефан се обратио цару и трећом молбом, тражећи на зајам 400–500 форинти како би измирио дугове које је направио на путу и у самом Бечу [Пантелић • 1927: 55–57].

¹⁰ Писмо је са датумом 16. фебруар 1791. године у Бечу.

Наставак дипломатских акција архимандрита Стефана видимо 24. јула 1791. године, када је, заједно са архимандритом Василијем Радосављевићем и протом Јованом Миловићем, упутио писмо митрополиту Стратимировићу. У писму га моле да се заузме за амнестију Срба који остају у Србији под Турцима. Стратимировић је ову молбу спровео Илирској дворској канцеларији [Пантелић • 1932: 105–106; Павловић • 1910: 264–265].¹¹ Такође, они негде из Срема заједно пишу писмо свештенству, кнезовима и народу, у којем говоре о акцијама предузетим у народном интересу, о писмима и молбама које су упућиване бечком двору, али које до тамо нису доспеле јер их је неко склонио. Обавештавају се и о Стефановом одласку у Беч и да су некако успели да добију одговор на молбе које је подносио. Одговор се састојао у томе да, ако се деси да Србија остане у царским рукама, народ ће бити награђен и ослобођен пореза извесно време. Међутим, ако би се десило да Србија буде враћена Турцима, да се дозвољава прелазак и смештај српских избеглица у Аустрији. На овом месту игуман Стефан додаје коментар који се често цитира и везује уз његово име у контексту пресељења у Аустрију: “Мада би боље нам било у нашој земљи бистру воду пити него ли овамо кафу са млеком и шећером варити.” Стога моли за подршку народа, ако до тога дође, да потписима делегирају и овласте њега и друге које признају за старије међу собом за преговоре. У тим преговорима би молили за неку врсту аутономије:

“Да ми цару одсеком новац дајемо, колико се при уговору мира реши, а да се међу нас Турци не мешају нити да нам суде њихове паше и муселими. Већ да са општим народним договором изаберемо једнога од наших главнијих људи, који ће свима нама бити заповедник, као што је у Влашкој Богдан-бег и он да међу нама прикупља порез и шаље турском цару, а ми на нашој земљи да радимо мирно и уживамо своју зараду.” [Вујадиновић • 1898: 732–733].

Овај проглас, према мишљењу Пантелића, није могао настати пре пролећа 1791. године. Д. Павловић је ове Стефанове идеје о аутономији Србије покушавао да доведе у везу са идејама Саве Текелије и српској аутономији у Угарској [Павловић • 1910: 249; Срдановић-Бараћ • 1980: 240]. Међутим, Пантелић поставља питање зашто те идеје нису помињане у ранијим молбама цару и он заступа став да је до идеја о аутономији дошло под утицајем влашких бољара [Пантелић • 1927: 58–60]. Надаље, Пантелић закључује: пошто је убрзо дошло до обнове преговора у Свиштову, и Стефан је из Гргетега писао митрополиту Стратимировићу о амнестији. Овај проглас није никада ни дошао међу народ, нити је поднет царском двору, него то остаје као писани пример идеје о аутономији једног врлог српског родољуба [Пантелић • 1927: 68–70]. Страњак-ковић се ипак слаже са ставовима С. Новаковића и В. Ћоровића да је овај про-

¹¹ У Мађарском државном архиву, поред ове молбе, налази се још једна на српском, са истим текстом, датирана 18. јула у Гргетегу и на њој је само потпис архимандрита Стефана. Ова Стефанова молба послужила је као концепт молбе коју су касније заједно поднели.

глас утицао на касније уредбе у Београдском пашалуку уведене 1793. и 1794. године. Исто тако, Страњаковић спори Пантелићеве тезе да овај проглас никада није ни дошао до народа, позивајући се на то да је јасно колико је Стефан био личност од угледа у том периоду, и да се његово мишљење слушало. Чињеница да је Новаковић овај проглас пронашао међу списима осталим из архимандрита Стефана у Троноши, упућује на то да је он тај проглас читао народу и виђенијим људима који су се и касније окупљали у Троноши. Ако га није у целости читао народу онда је бар неког од истакнутијих упознавао са његовом садржином [Страњаковић • 1931: 85–86; Вујадиновић • 1898: 734].¹²

Овај проглас узима се као први програм српске аутономије. Он је могао настати под утицајем влашких бољара, чије су се делегације такође налазиле у Бечу када и архимандрит Стефан. Ако би се као узор узеле кнежевине Влашка и Молдавија [Миљковић и др. • 2015: 15],¹³ аутономија би подразумевала плаћање данка одсеком и избором команданта, попут Богдан-бега у Влашкој, који би Србима управљао. Прогласом је предвиђено и да се турски чиновници не мешају у српске послове и не суде Србима [Радосављевић • 1999: 71].

Нетачни су наводи да је на пут у Беч са Стефаном ишао Вук Карацић као ђак манастира Троноше,¹⁴ јер је Стефан, по до сада познатим и утврђеним чињеницама, само једном био у Бечу и то 1791. године, а Вук је тада имао четири године. Такође, Стефан на пут у Беч није кренуо из свог манастира Троноше него из емиграције [Страњаковић • 1931: 86]. Вук је био ђак у манастиру Троноши тек 1796. године [Стојановић • 1924: 4, 23]. Постоје и веровања у народу у околини манастира Троноше да је Вук своје записе о смрти архимандрита Стефана писао по личном сећању. Наиме, може се чути да је Вук ишао заједно са Стефаном у Зворник када је он отрован, и да је сам Вук избегао тровање јер му због недовољног броја година није послужена кафа. Сам Вук нигде у својим сећањима не наводи да је лично био присутан у тренутку смрти архимандрита Стефана, тако да овај податак можемо узети само као потребу народа да ове две велике личности свога краја доведе у директну везу и у овом случају.

Архимандриту Стефану су 30. маја 1791. године у Београду издате исправе за пут у Панчево, а аустријске власти су га 1. јуна у Темишвару зауста-

¹² Вујадиновић такође закључује да се народ овом позиву одазвао, што се види из једног писма које је Стефан 26. августа 1791. године послао епископу бачком Јовану Јовановићу.

¹³ “Влашка и Молдавија су имале право да саме бирају своје војводе и бољаре, које су бирале међу својим племишким породицама, да воде самосталну унутрашњу политику, док се вазални однос према османском падишаху огледао кроз вођење ‘заједничке’ спољне политике, што је у пракси значило да су били дужни да воде истоветну спољну политику као њихови османски сениори, по принципу ‘пријатељ мог пријатеља и мој је пријатељ, непријатељ мог пријатеља и мој је непријатељ’. Такође, били су дужни да плаћају годишњи данак, као и пешкеш, додатну дажбину која у директном преводу значи поклон, а представљао је давање османском владару одређеног износа, како у новцу тако и у натури (скупocene тканине, житарице, мед, лој, итд.). Заузврат, османским како цивилним тако и војним властима био је забрањен приступ на територији дунавских кнежевина.”

¹⁴ У “Бранковом колу” за 1897. годину

виле и вратиле за Београд. Из овога се може извести закључак да је он тајно покушао да отпутује у Свиштов и да окупљене силе моли за повољније решење српског питања, пошто је пропала идеја о српској аутономији из горепоменутог прогласа [Пантелић • 1927: 63]. У Свиштову је 4. августа 1791. године закључен мир којим је, између осталог, гарантована амнестија Србима учесницима рата против Турске [Вујадиновић • 1898: 612].

2.3. Емиграција

Још јула 1788. године почело је исељавање Срба на просторе Аустрије, када се преселило 855 породица са 5.732 душе а касније још 475 породица. Сама Аустрија је потпомагала емиграцију српског становништва на своје просторе како би онемогућила снабдевање надолazeћој турској војсци у опустелој земљи. Тиме је обезбеђивала своје границе, а и сами устаници су, из страха од одмазде, своје породице склањали преко Саве и Дунава. Сам цар Јосиф је наводио у својим писмима да је број избеглица у јуну 1788. године износио преко 50.000 [Пантелић • 1930: 165].

Пролећа 1791. године цар Леополд II желео је да се емиграција настави и попуни Војничка граница. Гроф Балаша (председник Илирске дворске канцеларије) позива архимандрита Стефана и оборкнеза крајинског Данила Алексијевића, који су тада били у Бечу, да чује њихово мишљење. Они Балаши нису тачно могли рећи колики би број фамилија прешао и где би се населили, јер нису имали тачне податке, али да би се Срби свакако радије селили у Аустрију него остали на освету Турцима, ако би се Србија вратила Турцима. Они су предлагали оснивање комисије која ће то испитати, сами су се нудили за чланове те комисије, али и да комисија тачно зна шта емигрантима може гарантовати да не би помрли од глади и хладноће, као што се раније дешавало, “немајући ни религиозне утехе својих духовних пастира”. Гроф Балаша је одбио те предлоге о мешовитој комисији, али је цара о емиграцији известио у једном свом реферату где, осврнувши се на молбе архимандрита Стефана и других виђенијих Срба од 24. августа 1790. године царском комесару барону Шмидфелду, а другу, од 22. јануара 1790. године, грофу Валису [Павловић • 1910: 185–187]. Цар Леополд II је био за то да се емигранти насељавају даље од границе како би се спречио њихов повратак у Србију. Балаша је упућивао Валиса да архимандрита Стефана и Данила Алексијевића искористи за подстицање пресељења као што им је у томе значајно служио митрополит београдски Дионисије. Између митрополита Дионисија, епископа бачког Јована Јовановића и архимандрита Стефана је долазило до сукоба јер је митрополит хтео сву славу за себе код бечког двора, не желећи да је са неким подели. Он је цара преко Илирске дворске канцеларије извештавао о пописаним фамилијама које би биле спремне да одмах крену и наводио број од око 40.000 људи [Павловић • 1910: 190–199]. Дионисије је, као највећи агитатор пресељења у Аустрију, на Темишварском сабору изабран за будимског епископа. Сваког ко се не би одазвао том позиву

на исељење називао је издајником и богохулником. А то што се Србија враћа Турцима, описује као вољу Божију а не вољу цара [Вујадиновић • 1898: 735]. Зашто је митрополит Дионисије дошао у сукоб са архимандритом Стефаном, који је био један од најистакнутијих Срба у овој рату? Стефан се истакао у опседању Београда и након његовог пада отишао у Подриње и тамо покретао народ на устанак. Из богатих манастирских залиха хранио је аустријску војску, а сам је по повлачењу из Србије на аустријској територији неколико месеци живео у беди без икаквих примања (тек му је од маја 1790. године било одређено годишње примање од 200 форинти). Као такав, одређен је од бечког двора за помоћ митрополиту Дионисију у организацији емиграције. Међутим, митрополит “у својој сервилности бечком двору” убрзо улази у сукоб са Стефаном јер није дозвољавао да ико осим њега има заслуге по питању емиграције код бечког двора. За архимандрита Стефана су се код двора заузимали и гроф Балаша и митрополит Стратимировић, који су покушали да издејствују бољи материјални положај за Стефана, јер је живео у беди а имао је толике заслуге за цара. На митрополита Дионисија су стално пристизале тужбе да је омражен код народа. Владика бачки Јован је такође прелазио у Мачву и позивао народ на исељење, што је митрополиту кварило углед најзаслужнијег за то дело и довело их у сукоб. Будући да је Стефан био у тесном пријатељству са епископом бачким, тај сукоб је неминовно избио и између Дионисија и Стефана. Јуна и августа месеца 1791. године архимандрит Стефан је преко епископа бачког Јовановића Илирској дворској канцеларији тужио митрополита Дионисија (сада епископа будимског) да “глоби народ”. Гроф Валис позабавио се испитивањем ове оптужбе и утврдио потпуно супротно Стефановим наводима. Валис је одобрио митрополиту да прикупља средства за издржавање митрополије, а у извештају је оптужио архимандрита Стефана и бачког владiku да су хтели да се добро наплате од спровођења емиграције, па су због тога оцрнили Дионисија (15. септембар 1791 – Валисов извештај из Београда Дворском ратном већу). Пре овог Валисовог извештаја архимандрит Стефан је покушавао да ступи са њим у разговор како би објаснио ситуацију, али га Валис није хтео примити. Стефан, повређен оваквим поступцима, одлучио је да напусти Аустрију. Истог датума, 29. августа 1791. године, архимандрит Стефан пише Илирској дворској канцеларији и јадикuje због Дионисијевих интрига, а Дионисије пак пише митрополиту Стратимировићу, жалећи се на Стефана и оптужујући га да само жели личну материјалну корист. Митрополит Стратимировић је наредио Стефану да се не креће даље из Гргетега и забранио му да се даље бави било каквом агитацијом у вези са емиграцијом.

3. ПОСЛЕДЊЕ ГОДИНЕ

3.1. Повратак у Србију

На поласку из Гргетега Стефан је оставио поруку митрополиту Стратимировићу да иде Турцима у сигурну смрт због интрига Дионисијевих. Ни после овога оптужбе Дионисијеве на рачун Стефана нису престале. Он га је сада оптуживао да је у договору са Турцима и да се у Србију враћа да спречи емиграцију, чиме је Дионисије правдао своје неуспехе. Стефан је код Кленка прешао у Србију, пријавио се аустријским властима да је у ствари дошао послом око организације емиграције. Из Шапца је прешао у Липолист, где је скинуо мантију коју је носио у Аустрији и обукао мантију какве су се носиле у Србији. Одатле је отишао у Лешницу, а затим у свој манастир Троношу. Оптужбе против њега трајале су још увек, а сада су га оптужили да је у договору са капетаном Видајићем из Зворника, који му је обећао катедру зворничког епископа пошто се врати. Пошто је отишао из Гргетега 15. септембра, обустављено му је издавање пензије, а за њим су у Гргетегу остала акта која су пронађена али која га ничим нису компромитовала [Пантелић • 1932: 106].¹⁵ Овакви поступци Валиса и митрополита Дионисија ишли су само њима на штету, јер је мноштво виђенијих Срба, видевши шта се десило са Стефаном, изгубило поверење у њих. Поведени Стефановим примером, у Србију су се вратили и монаси манастира Студенице, кнез Алекса Ненадовић и многи други угледнији Срби. Они који су остали у Аустрији свакако су писали и молили да им се додели пензија како би се могли издржавати, што је оправдано њиховим заслугама за аустријски двор у време рата. Стога оптужбе митрополита Дионисија на рачун Стефана, да је хтео прибавити само материјалну добит, падају у воду јер се ту радило заиста само о елементарним средствима за живот. Након оваквих догађаја и сукоба Валиса и Дионисија са Стефаном, број емиграције у Аустрију је опао, а број оних који су се враћали у Србију је порастао. О којим и коликим бројкама се ради није могуће тачно утврдити [Павловић • 1910: 206–227].

За време боравка у Гргетегу [Пантелић • 1927: 65; Павловић • 1910: 264–265]¹⁶ Стефан је живео веома оскудно, предао се Турцима и вратио у свој манастир Троношу [Вујадиновић • 1898: 738] 10. септембра 1791. године [Пантелић • 1932: 101]. Из Гргетега је Стефан писао фелдмаршалу Валису 15/26. августа 1791. године извештавајући да је сада погодан час да се крене са исељавањем Срба избеглица у Аустрију. Такође га обавештава да је три пута долазио к њему у Београд али му митрополит Дионисије није дозволио да га види. Дионисије је Стратимировића обавештавао да забрани Стефану мешање у народне

¹⁵ Стефанови записи, који су иза њега остали у манастиру Гргетег, преузети су и налазили су се у Мађарском државном архиву међу документима Илирске дворске канцеларије.

¹⁶ Одавде је на глас о обнови преговора у Свиштову писао митрополиту Стратимировићу (по Пантелићу 18/29. јула 1791, а по Павловићу 24. јула), где га моли да се заузме код грофа Валиса и Илирске дворске канцеларије за амнестију Србије која се враћа Турцима.

послове. Стратимировић 8. септембра то спроводи, да би Стефан 9. септембра обавестио Илирску дворску канцеларију да се решио вратити у Турску [Пантелић • 1932: 101], а као разлог наводи то “што је Аустријски двор уступио Турцима натраг бедну Србију и народ од себе одбацио, и све мало и велико да падне у сужањство турско” [Срдановић-Бараћ • 1982: 241].

Након Свиштовског мира Србија поново остаје у рукама осветољубивих Турака, а о тим данима архимандрит Стефан [Слијепчевић • 2018: 298]¹⁷ пише владики бачком Јовану:

“Камо обећања и услуге наше овоме двору и толика проливена крв и згубљена имена и животи, и сада одбачени остали. То ли су награде бедне Србије, да их Турци сада продају и секу као марву! Убио га Бог са кога је то! Може ли се у целом свету видети таква неправда?” [Вујадиновић • 1898: 735].

Једино што су Срби успели да добију од Аустроугарске као “награду” за своје ангажовање и учествовање на њиховој страни било је да се у одредбе Свиштовског мира (1791) укључи широка амнестија од стране Порте за Србе у Београдском пашалуку. Након тога уследио је хатишериф 1793. године, за време везира Мустафа-паше, којим је хришћанима загарантована слобода вере као и обнављање порушених и спаљених цркава и манастира [Слијепчевић • 2018: 298]. И Турци су, када су видели да народ у паници бежи у Аустрију, да се не би вратили на територије које су пусте, где не би било раје која би плаћала порез, одлучили да и они сами дају одређене олакшице, што се може сматрати за један од узрока давању хатишерифа. Али и због учешћа Срба у одбрани званичне турске управе и везира хаџи Мустафе од одметника јањичара Пазван Оглуа из Видина [Срдановић-Бараћ • 1982: 241–243].

Од преласка Стефановог у Србију и повратка у Троношу 10. септембра 1791. па до 1792. године, када се помиње као игуман Троноше, нема више помена о њему. Поново се помиње 1797. године на једном појасу на којем стоји натпис да припада архимандриту манастира Троноше [Страњаковић • 1931: 91]. Овај појас, као и Јеванђеље које је архимандрит Стефан купио и окувао у Новом Саду 28. децембра 1790. године, налазили су се у манастиру Троноши, али су за време ратова изгубљени [Брадарић • 1940: 20]. Ако знамо да се Вук Карацић налазио и школовао у манастиру Троноши 1796. године, онда су нам записи које је он сам оставио о архимандриту Стефану драгоцени за увид у његову улогу у народу за овај период. Вук га је описао онако како му је остао у сећању, не само за време његовог боравка у манастиру ради образовања, него је

¹⁷ “Позната су имена и добар део рада неких од ових водећих црквених људи, који су када се видело да ће Београдски пашалук поново доћи под Турке, веома живо радили на томе да се у одредбе Свиштовског мира унесу бар неке олакшице за Србе. Ове људе су предводили: Василије Радосављевић, архимандрит манастира Студенице, Пајсије Јовановић, игуман манастира Каоне, јагодински прота Јован Миловић, архимандрит манастира Каленића Самуило Јаковљевић и, нарочито, архимандрит манастира Троноше Стеван Јовановић, кога су Турци отровали у Зворнику 1799.”

свакако Вук и касније одлазио у манастир Троношу, који је од његове куће удаљен 5 км, и слушао његове проповеди народу о већим празницима. Вук је вероватно и након ове 1796. године остао у контакту и са игуманом Стефаном и осталим монасима од којих је позајмљивао књиге јер другде није могао. Вук тако пише о архимандриту Стефану:

“Архимандрит је Стефан био врло прикладан човек: раста танка и висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуласти; и није му било пуно четрдесет године када је умро. Истина да није никаки наука учио, ни други књига осим црквени читао; али је био паметан и поштен човек, и знао је прилично писати и добро читати. Имао је врло леп глас, и радо је појао у цркви. Свагда је о великим празницима народ поучавао у цркви, и то врло лепо према оном народу: да не краду један од другог и да не отимају; да не лажу један на другог; да не иду Турцима на тужбу за сваке беспослице, да ји Турци затворају и глобљавају, него међу собом нека се братски мире и намирују; богати сиромасе да надгледају (као што је и он сам чинио; Он је истина, као калуђер, од богати узимао милостињу, али је сиромасима врло радо давао, и. п. жита, о Божићу печенице, уз белу недељу сира, о васкрсенију опет како мрса; голоме кошуљу, или каку аљину; а сирому, који нема чим да плати арача или порезе, и новаца).” [Карацић • 1987: 158].

3.2. Деловање у Србији након аустријско-турског рата

Да улога архимандрита Стефана, као личности од угледа, поштовања и поверења народног али и виђенијих њених првака, није престала након аустријско-турског рата и Стефанова повратка у Троношу, види се и из докумената која је Душан Пантелић пронашао у Патријаршијском архиву у Сремским Карловцима. Наиме, ради се о преписци која почиње априла 1799. године из манастира Раче од Хаци Мелентија и архимандрита Стефана трonoшког и других виђенијих људи (Илије Бирчанина, Алексе Ненадовића...) упућене митрополиту Стратимировићу. У писму се говори о спаљивању манастира Раче крајем 17. века и да су калуђери, са црквеним утварима, манастирским привилегијама од имања и царском руском граматом за примање милости, побегли у манастир Беочин, где се те црквене ствари и сада налазе. Па, пошто су по повластицама из Хатишерифа из 1793. године обновили манастир и приликом обнове се задужили, сада моле митрополита да се те црквене утвари из Беочина врате у Рачу. Сам архимандрит Стефан и рачански јеромонах Јосиф однели су молбу до Митровице и одатле је послали преко проте митровачког Стратимировићу, а они остали ту да чекају одговор. У једном пак другом писму, које је Стефан упутио једном свом пријатељу архимандриту, препричава садржај писма митрополиту. Наводи имена људи који су поменуте ствари видели у Беочину и говори да је он виновник том божијем делу о обновљењу Раче. Стратимировић негативно одговара, односно да је од игумана беочинског добио одговор да се

ништа од наведеног код њих не налази. Нову молбу Стратимировићу, по трећи пут, архимандрит Стефан шаље 12. октобра 1799. године у којој извештава да од беочинског игумана није добио никаква гласа, као и да је београдски везир од рачанског игумана узео 15.000 форинти. Митрополит одговара 22. новембра, што нам је значајно због утврђивања датума смрти архимандрита Стефана, коју Вук смешта у 1799. годину. Овде видимо да је игуман био жив до овог митрополитовог одговора, дакле, Стефан је отрован вероватно после ових датума [Пантелић • 1986: 108–121].¹⁸

О заиста мученичкој смрти игумана трonoшког Стефана Јовановића, који је уморен покушавајући да опет, по ко зна који пут, помогне свом народу, читамо код његовог ученика Вука Караџића. Вук бележи:

“Када у Србији 1799. године постане велика глад, он отиде Капетан-паши у Зворник, и замоли га, да позајми народу некаку проју, која је, као што се приповеда, још од маџара била остала у кулама градским. Паша се стане затезати, изговарајући се, да он то не може учинити. Онда му Стефан рече: ‘Честити пашо! Није право, да народ мре од глади код те проје; него дај да је раздамо народу, нека се зарани сад у овој невољи, па кад да Бог те роди година, народ ће вратити и напунити куле новом пројом; ако ли ти не даш те проје, ја ћу искати од Немаца, па ће они позајмити народу жита из њиови магацина.’ На те му речи паша допусти, да се проја разда народу, и он пође од паше, да гладној сиротињи носи тај радосни глас; но кад он изиђе напоље, паша с осталим Турцима, који су се тада онде десили, стане толковати оне његове речи, што је казао, да ће искати од Немаца жита, и да ће му Немци дати, и закључе, да се он и сад с Немцима договара, и да ће најпосле опет довести Немце у ону земљу, и отети је од њи; зато паша пошаље свога човека, да га врати натраг, као да се још нешто договоре, а своме лекару (неком Грку Јанку) заповеди, да му начини отров у кави. Докле га пашин човек стигне и врати, лекар му преправи отров, и даду му га те попије, па оданде отиде у ришћанску варош на свој конак, и онде умре сутрадан. Тело му по том Срби донесу у Троношу, и онде га саране поред цркве с десне стране.” [Караџић • 1987: 193–194].

Страњаковић је ове Вукове наводе о тровању и смрти Стефановој покушавао да подведе под народна казивања и причу насталу у народу која не мора бити у директној вези са истином. Према његовом мишљењу, Стефан није ни морао бити отрован, него је само напрасно умро. Пантелић наглашава да се ови наводи изводе само из претпоставки, без егзактних доказа. Нема разлога да се сумња у верзију коју је Вук забележио. Као потврду догађаја о тровању Пантелић наводи да су Турци на исти начин покушали да отрују Алексу Ненадовића

¹⁸ Пантелић чак оставља могућност да се смрт Стефанова збила и у 1800. години, јер Вук описује Стефанову смрт у време када је наступила глад, док Пантелић сумња да је глад могла наступити тако брзо након убирања летине још у новембру.

само три године након Стефанове смрти, такође због његове везе са Немцима и учешћа у рату. Као други разлог може бити да су Турци сазнали за Стефанове одласке у Митровицу у вези са манастиром Рачом и да су га због тога отровали [Страњаковић • 1931: 92; Пантелић • 1932: 117–118].

Срдановић-Бараћ сматра да је Стефаново држање по страни по повратку у Србију и у предустаничким деловањима било условљено тиме што је изгубио народно поверење због великог страдања у претходном рату али и да се не би даље компромитовао код Турака како би сачувао голи живот. Међутим из напред наведених података видимо да то и није било тако, јер је Стефан и тада био активан у друштвеном животу [Срдановић-Бараћ • 1982: 242]. Она, такође, у свом тексту објављеном 1980. године наводи да не постоји никакав сликани портрет архимандрита Стефана¹⁹ у манастиру Трноши, као да није сачувана ни његова надгробна плоча и да се не зна где је сахрањен [Срдановић-Бараћ • 1982: 248–249].²⁰ По Вуковом писању и по летопису манастира,²¹ зна се да је тело преподобног Стефана Трношког сахрањено са десне стране манастирске цркве. Међутим, није се знало који је тачно гроб у који су положене његове свете мошти. Са десне стране налазе се три гроба и за један од њих, по изгледалим, једва приметним словима, сматрало се да је његов гроб. Међутим, када је писао историјат манастира Трноше и боравио ради тога у самом манастиру, јерођакон Владимир (Брадарић) успео је да прочита натпис који гласи: “Под овом надгробном плочом положено је тјело раба Божијег благородног Господина Аксентија Стефановића.” [Тодоровић • 2017: 66–67; Брадарић • 1940: 21].²²

¹⁹ Поводом обележавања годишњице смрти Вука Караџића, 1964. године, обновљен је манастир као и стари велики конак у којем је смештен и Музеј раног Вуковог школовања, у којем се налази и слика архимандрита Стефана Јовановића, објављена такође у монографији поводом 700 године од настанка манастира Трноше (стр. 138–139).

²⁰ У Патријаршији, на Православном народном универзитету, 22. октобра 1979. године, др Олга Срдановић Бараћ одржала је предавање о животу архимандрита Стефана, где је изнела старе и нове чињенице о његовом животу. <http://arhiva.spc.rs/sr/sveti_stefan_tronoshki.html>

²¹ Јерођакон Владимир (Брадарић), секретар владике Симеона Станковића, у свом тексту који овде спомињемо о манастиру Трноши, објављеном у Гласу Цркве 1940. године, пише да су основ за летопис манастира били записи проте Ивка Поповића у јеванђељу лозничке цркве које је у манастирски летопис преписао игуман Лукијан Бирчанин 1923. године. Прота Ивко је ове записе сачињавао на основу сећања које је чуо од свога деде Лазара Филиповића али и Вука Караџића. Лазар Филиповић је иначе био сестрић архимандрита Стефана, а у Трноши је ради описмењавања боравио у исто време када и Вук Караџић.

²² Бившег капетана Среза јадранског, рођеног у селу Коренити 1798, а који је умро 1842, а надгробну плочу поставио је његов синовац Петар Стефановић 1843. године. Због нечитког текста који је јерођакон Владимир успео да реконструише, и видљивог дела презимена Стефановић, сматрало се да је то Стефанов гроб. У кратком летопису манастира, издатом поводом 700 година манастира, објављена је реконструкција могућег изгледа натписа на надгробној плочи архимандрита Стефана на основу ове плоче.

3.3. Канонизација

Поред свега што смо до сада навели о архимандриту Стефану Јовановићу из познатих извора, ипак, најважнији податак који треба придружити његовој биографији десио се 218 година након његове смрти. Најважнија саборска одлука са редовног мајског заседања Светог Архијерејског Сабора 2017. године јесте одлука о установљавању нових празника у календару Српске Православне Цркве, односно Православне Цркве уопште. Сабор је, наиме, једногласно одлучио да вечном Сабору светих прибродји или канонизује архимандрита Стефана Јовановића, чији ће се лик, под називом преподобни Стефан Троношки, славити 4/17. септембра.²³ У Летопису манастира Троноше налазимо само запис за мај месец 2017. године да је Мајски сабор СПЦ канонизовао Св. Стефана Троношког. Мошти Светог Стефана Троношког ископане су 16. јуна 2017. године, а поред његових моштију откопане су и мошти игумана Мојсија. Мошти су положене у капелу. Духовник манастира, отац Николај, 26. јуна однео је мошти у Београд на анализу, како стоји у летопису. Запис за 15. септембар 2017. године гласи:

“Служено вечерње а у каснијим сатима митрополит Амфилохије у манастирској капели облачи мошти и полаже их у ђивот. Када је све обављено са свећама и звоњењем звона пренели у цркву и положили у припрату цркве. Митрополит је рекао благо теби Св. Стефане какво си лепо место добио.”²⁴

Пошто се није са сигурношћу знало у којем су гробу мошти Св. Стефана а у којем игумана Мојсија, јер је натпис на надгробним плочама временом избледео, откопани су и један и други. Утврђено је да су на једним моштима видни трагови сечења, што указује да су то мошти игумана Мојсија, којег су Турци исекли испред манастирске цркве [Живојиновић • 1987: 47–52]. Док су мошти Светог Стефана биле светлије и потпуно очуване, по причању оца Николаја, скелет је одговарао човеку од око 40 година и очувани су сви здрави зуби, што је потврдило да су то мошти Светог Стефана.²⁵ На централној прослави поводом 700 година манастира Троноше, светом архијерејском литургијом началствовао је Његова Светост Патријарх српски Иринеј уз саслужење вископреосвећене господе митрополита црногорско-приморског Амфилохија и дабробосанског Хризостома и епископа шабачког Лаврентија, који је прочитао грамату о канонизацији [Мирковић • 1927: 177]²⁶ Светог Стефана Троношког.²⁷

²³ Саопштење за јавност Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве са редовног заседања одржаног у Пећкој Патријаршији и Београду од 14. до 24. маја 2017. године <http://arhiva.spc.rs/sr/saopshtenje_zajavnost_svetog_arhijerejskog_sabora_1>

²⁴ Летопис манастира Троноша

²⁵ <<https://www.novosti.rs/srbija/vesti/1107712/mojseja-knjigu-svetih-jadrani-zeleli-mojsej-kaonje-gov-naslednik-stefan-jovanovic-bude-kanonizovan-foto>>

²⁶ “Канонизација светих у православној цркви вршила се овако: Када се јави жеља код клира и народа да се једно умрло лице уврсти у ред светитеља, црква прво испитује строго и тачно знаке светитељства и тражи несумњиве доказе светитељства: чудо, нетљеност и благоуханије

Извори и литература

Извори:

Летопис манастира Троноше

Објављени извори:

ВУЈАДИНОВИЋ, Вук М. “Стеван Јовановић архимандрит манастира Троноше”, *Весник српске цркве* VII и VIII (1898)

КАРАЦИЋ, Вук Стеф. *Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834* (Београд: Просвета, Нолит, 1987)

НОВАКОВИЋ, Стојан. “Прилог српској историји око г. 1790”, *Гласник српског ученог друштва* XX (1866)

ПАВЛОВИЋ, Драгољуб М. *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788–1791) по архивској и другој грађи* (Београд: СКА, 1910)

ПАНТЕЛИЋ, Душан. “Нови подаци о архимандриту трonoшком Стевану Јовановићу”, *Годишњица Николе Чупића* XLI (1932)

Литература:

БРАДАРИЋ, Владимир Ђ. “Манастир Троноша”, *Глас Цркве* XI, бр. 1 и 2 (1940)

ГАВРИЛОВИЋ, Славко. “Ка српској револуцији”, *Историја српског народа IV-1* (Београд, 1994)

ЖИВОЛИНОВИЋ, Слободан. *Манастир Троноша*, (Троноша: 1987)

КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српска историја нашега времена* (Београд: НОЛИТ, 1969)

МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ. *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба* (Београд: Српска краљевска штампарија, 1888)

МИЉКОВИЋ, Ема; SOJOCARU, Ionut. “Изгубљена или уклопљена државност: Србија, Влашка и Молдавија у оквирима Османског царства”, *Државност, демократизација и култура мира* (Ниш: Филозофски факултет, 2015)

МИРКОВИЋ, Лазар. “Уврштење деспота Стевана Лазаревића у ред светитеља”, *Богословље* II, бр. 3 (1927)

МЛАДЕНОВИЋ, Милан С. *Цркве у оровичкој парохији: храмови у Доњој Оровици, Оровичкој Планини, Горњој Љубовији и на Бобији* (Љубовија, 2019)

НЕНАДОВИЋ, Матија прота. *Мемоари*, Нови Сад 1969

ПАВЛОВИЋ, Марко. *Манастири шабачко-ваљевске епархије* (Шабач: Православна народна хришћанска заједница у Шапцу, 1998)

моштију, точење мира, и у повољном случају објављује се светитељство граматом, у којој је образложење одлуке о светитељству. Свети се уписује у календар, напише му се служба са житијем, одслужи се свечана литургија и поклони му се као светитељу. Од тада му се обраћа у молитвама, освећују се престоли и цркве у његово име. У римској цркви канонизација се врши путем процеса, а у православној цркви административним путем. Иконама и моштима новог светитеља (ако их има) указује се поштовање, а мошти се полажу у драгоцени кивот и постављају у цркви пред престолну икону Спаситеља.”

²⁷ Летопис манастира Троноше; <https://spc.rs/sr/sedam_vekova_tronoshe>

ГВОЗДЕН НЕНАДОВИЋ: *Свети Стефан Троношки*

ПАНТЕЛИЋ, Душан. *Београдски пашалук после свиштовског мира, 1791–1794*, (Београд: СКА, 1927)

ПАНТЕЛИЋ, Душан. “Покрет у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић 1787–1790”, *Глас Српске краљевске академије*, CXXXVIII/73 (1930)

ПЕТРОВИЋ, Мита. *Финансије и установе обновљене Србије I* (Београд: Државна штампарија, 1901)

ПОПОВИЋ, Атанасије М. ур. *Поменик шабачко-ваљевске епархије из разних извора, том I* (Београд: 1940)

ПРОТИЋ, Паун М. “Црква Каменичка“, *Глас цркве*, бр. 4 и 5 (1928)

РАДОСАВЉЕВИЋ, Недељко. *Ужичко-ваљевска митрополија 1739–1804* (Ваљево: Историјски архив Ваљево, 2000)

СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Ђоко. *Историја српске православне цркве II*, (Београд: Catena mundi, 2018)

СРДАНОВИЋ-БАРАЋ, Олга. “Јован Јовановић бачки епископ (1732–1805) : родољубље и политичке идеје”, *Теолошки погледи*, XV, бр. 3–4 (1982)

СРДАНОВИЋ-БАРАЋ, Олга “Троношки архимандрит Стеван Јовановић (1759–1799) родољубље и историјска улога у време Кочине Крајине”, *Теолошки погледи* XIII, бр. 4 (1980)

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића (26. окт. 1787 † 26. јан. 1864)*, (Београд 1924)

СТРАЊАКОВИЋ, Драгослав. “Стеван Јовановић архимандрит манастира Троноше”, *Братство*, XXV (1931)

ТОДОРОВИЋ, Јања, ур. *Манастир Троноша* (Троноша: Манастир Троноша, Словенско Слово, 2017)

ЋОРОВИЋ, Владимир. *Историја српског народа* (Подгорица, Ријека, Нови Сад: Октоих, Леокомерц, Артпринт, 2005)

ФИЛИПОВИЋ, Миленко С. “Почеци и прошлост Зворничке епархије”, *Богословље* (1964)

Интернет извори:

<http://arhiva.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sabora_1>

<http://arhiva.spc.rs/sr/sveti_stefan_tronoshki.html>

<<https://prviprvinaskali.com/clanci/slikom/snimci/serija-vuk-karadzic-16-epizoda.html>>

<https://spc.rs/sr/sedam_vekova_tronoshe >

<<https://www.novosti.rs/srbija/vesti/1107712/mojseja-knjigu-svetih-jadrani-zeleli-mojsej-kao-njegov-naslednik-stefan-jovanovic-bude-kanonizovan-foto>>

<<https://www.politika.rs/sr/clanak/431344/TV-revija/Rodio-sam-se-da-bih-snimio-Vuka-Karadzic>>